

УДК 94 (477)

о. Юрій Мицик

ЦІННІ ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ГЕНЕАЛОГІЇ КОЗАЦТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

DOI: 10.5281/zenodo.4756170

© Ю. Мицик, 2021. СС BY 4.0

Під час свого першого наукового стажування у Польщі у 1978/1979 навчальному році свої зусилля я спрямовував на архівні кверенди (пошуки) в архівосховищах Варшави, Вроцлава і Кракова. В ході здійснення цих пошуків у моє поле зору потрапив рукописний збірник № 402 з відділу рукописів (далі – ВР) Бібліотеки Чарторійських у Кракові (далі – БЧ) під назвою «Оригінали з часів Яна Казимира 1648–1670 рр. У ньому дійсно зібрані оригінали (хоча наявні й копії) кореспонденції коронної канцелярії з гетьманами України: листування короля Яна Казимира, представників уряду Речі Посполитої. Але трапляються й адресовані їм листи кримських правителів (хана Мухамед-Гірея IV, великого візира Сефер Кази-аги, нурадин-солтана Адиль-Гірея), трансільванського князя Д'єрдя II Ракоці. Однак на чільному місці перебувають листи гетьманів України, починаючи від обрання Б. Хмельницького у 1648 і завершуючи 1671 р., також генерального писаря Івана Груші, полковника Костянтина Виговського, протокол допиту полоненого повстанця Дмитра Сулимки. Особливу цінність являють собою оригінали різних угод, дипломатичних інструкцій, присяг тощо, під якими часто стояли підписи верхівки Гетьманщини. Цей збірник використовувався польськими істориками, які друкували деякі його документи (Людвік Кубала, Францішек Равіта-Гавронський, Збігнев Вуйцік та ін.)¹. Як не прикро, українські історики зверталися до нього рідше (Вацлав Липинський, Василь Герасимчук, Іван Крип'якевич, Дмитро Дорошенко)² і деякі публікували, хоча справедливості ради скажемо, що їхні можливості були дуже обмежені. У свою чергу я зняв копії або зробив виписки з ряду документів і опублікував частину їх в різних виданнях³. У деяких випадках вдалося зробити навіть фотокопії. Це стосувалося тих сторінок, де були вміщені автографи козацької старшини під текстами присяги на вірність 31 серпня 1658 р. у зв'язку з підписанням Гадяцького договору, під протоколом допиту Дмитра Сулимки (липень 1666 р.). В інших випадках довелося обмежитися виписками (під текстом оригіналу Чуднівсько-Слободищенського договору 1660 р., текстом дипломатичної інструкції на сейм, ухваленої нараді 1666 р. в Лисянці та ін. Власне й ті фотокопії, які вдалося зробити, я не використовував, оскільки в часи СРСР їхня публікація була неможлива з відо-

¹ Див., наприклад: Kubala Ł. Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656–1657. С. 432–433 (факсимільне перевидання: Warszawa, 1917); Rawita-Gawroński F. Sprawy i rzezy ukaińskie. Lwów, 1914.

² Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Київ, 1994; Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). Київ, 1961. №№ 367, 401; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Нью-Йорк, 1985.

³ Див., наприклад: Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Київ, 2014. Т. 4. №№ 24, 71, 115 та ін.

мих причин. Потім вони були поховані в моєму архіві, і я їх вдруге виявив майже випадково.

Ці підписи є цінним артефактом, оскільки дають певні можливості для відновлення характеру особистості, свідчать про рівень його освіченості й тому вони наводяться в цій публікації. Аналіз підписів теж дає важливі дані, щоб уточнити склад національної еліти Гетьманщини, час каденції на посаді у Війську Запорозькому. Зазначимо, що зупинимось тільки на тих персонах та їхніх каденціях лише в тих випадках, якщо вони розходяться з даними сучасних довідників Ю. Гаецького⁴ та В. Кривошеї⁵ або взагалі відсутні у них⁶.

Перш за все, зупинимось на постаті Федора Виговського, посада якого взагалі не згадана. Він був двоюрідним братом по батьківській лінії гетьмана І. Виговського, відзначився як дипломат⁷, отже, його участь у переговорах з представниками Речі Посполитої під Гадячем була закономірною. Тиміш Носач посідав уряд генерального обозного у 1655–1657, 1658–1663, 1665 рр., отже займав одну з найвищих посад у Війську Запорозькому. Далі йдуть інші дигнітарії, прізвищ яких взагалі не знаходимо у відомих на сьогодні джерелах. Виняток складає генеральний писар Остафій Фецькович, якого Ю. Гаецький і В. Кривошея подають як Остапа (Євстафія) Фанстєвича (Фацієвича). Тут же передаємо ім'я та прізвище особи так, як він сам називав себе. Згадується також сотник Переяславського полку Стефан Сулима, але під 1659 р., і вказується, що в цей період він був сотником Бориспільської сотні цього полку. До того ж, В. Кривошея подає й інше його прізвище – Северин. Що стосується Андрія Романенка, то він перебував на посаді сотника Другої Полкової Переяславської сотні, у той час як Сулима очолював Першу Полкову сотню. Ничипір Григорович дійсно був седнівським сотником Чернігівського полку, а Крисько Лук'янович, посада якого не згадується, посідав уряд писаря Кременчуцького полку. Тимуш Нігович (Ніковець) у реєстрі значиться без титулу як один з двох (другим був згадуваний вище Ничипір Григорович) представників Чернігівського полку. Але що означає «ляховицький писар» – залишається незрозумілим.

Підписанти другого ряду не були нижчими за рангом, вони йшли паралельно першим. Його відкриває один з авторів Гадяцького договору, керівник української делегації на сейм Речі Посполитої, де мали затверджувати цей договір, канцлер Великого князівства Руського Ю. Немирич. Те, що він обіймав також посаду київського полковника, дізнаємось тільки з цього підпису. Г. Лісницький дійсно був натоді миргородським полковником. А ось ім'я Прокопа Верещаки, чернігівського коморника доби Речі Посполитої, виникає тут досить несподівано. Верещака належав до української православної шляхти, перейшов на український бік в часи гетьманування І. Виговського, його родич Василь Верещака був слугою короля Яна Казимира й одночасно агентом української розвідки ще на початку Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. Імен Семена Лобаченка, сотника стависького Білоцерківського полку, Андрія Дубини, сотника настаського того ж полку, Якова Гуляницького, полкового ніжинського сотника, не знаходимо в довідниках.

Єдиний з трьох представників Коша Запорозької Січі Кирило Андрієнко, який присягав королю, зафіксований як чигиринський полковник у 1659 р., а потім спливає як кременчуцький полковник у березні – вересні 1661 р., і як сотник цього ж полку у 1661–1663 рр. Дійсно обіймали вказані посади Іван Косинський,

⁴ Gajecy G. The Cossack Administration of the Hetmanate. Cambridge, Massachusetts, 1978. Т. 1–2.

⁵ Кривошея В. В. Українська козацька старшина. Київ, 1997.

⁶ Відзначимо, що в реєстрі учасників козацького посольства на сейм Речі Посполитої, який ратифікував Гадяцький договір, і які отримали винагороду з державного скарбу, знаходимо тих же осіб. Щоправда, їхнє коло було ширшим. Виглядає так, що не всі члени делегації, які отримали гроші, склали присягу вірності королю (Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Київ, 2014. Т. 4. С. 407–408; Кулаковський П. Козацьке посольство на сейм 1659 року. *Гадяцька унія 1658 року*. Київ, 2008. С. 125–127).

⁷ Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ, 2004.

сотник веркіївський у 1654–1659 рр., Онисько Товстевич (Товстович), сотник пісковський у 1659 р., Василь Скребець (Скрибач, Скрибенко), сотник лохвицький у 1657–1659 рр. (з перервами), Іван Грицюта, сотник багацький у 1659 р., Іван Зарудний, осавул Миргородського полку у 1658–1659 рр., Григорій Зарудний, сотник старосанжарський Полтавського полку у 1658–1659 рр., Іван Груша, генеральний писар у 1657–1659 рр.

А от те, що уманський полковник (1666–1667 р.) і генеральний суддя в гетьмана П. Дорошенка (1669 р.) Григорій Білогруд посідав уряд бабинського сотника Уманського полку, довідуємося з цього списку вперше. Це стосується Івана Хильченка, сотника Торчинської сотні Білоцерківського полку, Василя Петровського, сотника Ходорковської сотні того ж полку, Івана Богатиренка (Богатиревича), сотника Коростишівської сотні того ж полку. Окремо варто сказати про двох персон. Перша з них – Максим Булига, сотник зінківський (?). За даними Ю. Гасцького він перебував на цій посаді у 1659 р., а в 1664 р. посідав уряд уманського полковника. Друга – Калин Соколовський, позначений як житомирський сотник Київського полку. Це, очевидно, Клим Соколовський, хоча і в списку, і в реєстрі козацького посольства, які отримували винагороду з Коронного Скарбу, останній записаний саме під цим дивним іменем Калин.

Далі наводяться підписи представників Правобічної Гетьманщини під протоколом допиту Дмитра Сулимки (липень 1664 р.). Його відкривають найвищі представники Правобережної Гетьманщини, серед яких бачимо Петра Дорошенка (майбутнього гетьмана), Михайла Радкевича, Івана Лупину, Святослава Кривецького. Якщо Радкевич і Кривецький дійсно обіймали вказані посади (щоправда каденцію Радкевича можна трохи продовжити: з листопада 1663 по липень 1664 р.), то імені генерального осавула Івана Лупини взагалі не зустрічаємо ні в довідниках, ні в джерелах, крім цього підпису.

Далі йдуть полковники. На першому місці, звичайно, чигиринський, а саме Федір Коробка, котрий посідав уряд чигиринського полковника у 1648–1649, 1664 рр. (з перервами). Федір Джулай обіймав посаду черкаського полковника у 1658–1659, 1663–1664 рр., але тут виступає як кальницький полковник. Характерно, що він був єдиним неписьменним і за нього підписався Яблонкевамський (?), писар Черкаського полку. Прізвище останнього взагалі невідоме, навіть якщо його прочитати як Яблонський. Григорій Пододня та Остап Гоголь були відповідно полковниками корсунським і брацлавським, хоча останній згадується в довідниках як полковник кальницький у 1649, 1674 рр. і подільський (подністрянський) у 1658–1676 рр. Ім'я Стефана Федоровича взагалі невідоме.

Ян (Іван) Креховецький перебував на посаді корсунського полковника у листопаді 1657, вересні 1658 – липні 1659, генерального писаря у 1649, генерального судді у 1663–1665 рр. (з перервами). На останній посаді його заміняв Герман Гапонович (суддя у 1664 р.). Самійло Фридрихович, якого часто називають Фридрикевичем, дійсно посідав уряд білоцерківського полковника, а ще й генерального осавула при гетьмані Степані Опарі. Додамо, що з його удовою одружився гетьман І. Мазепа. Михайло Ханенко дійсно був уманським полковником у 1664, 1667–1671 рр., а потім гетьманом Правобічної Гетьманщини у 1669–1674 рр. Про Тиміша Носача мова вже йшла, але тут він підписаний без вказівки на посаду. Знаходимо й підпис Самійла Зарудного – відомого дипломата, який брав участь в укладенні Переяславсько–Московського договору 1654 р., посідав уряд генерального судді в 1652–1657 рр. Паволоцький полковник Ярош Грициненко в літературі (В. Липинський) згадується під дещо зміненим прізвищем Грицина. Київський полковник Павло Янович – це не хто інший, як Павло Яненко-Хмельницький, племінник Б. Хмельницького, дипломат, київський полковник у 1654–1659 (з перервами), 1664 (у Тетері). Тиміш Хмура (?), полковник кальницький цього часу, згадується у довідниках і в Липинського. Найманих піхотних полковників взагалі не досліджували за рідкісними винятками (Ілля Новицький) і згадка Гаврила Годуненка виглядає несподіваною.

Звернімося ще до підписів під присягою старшини Війська Запорозького 31 серпня 1658 р. На жаль, їхню фотокопію нам не вдалося зробити, однак ми скопіювали вручну. Бачимо тут, як і в підписах, котрі наводяться нижче під № 1, Тимоша Носача. Отже, відкриває цей список прізвище не тільки Носача, але й Самійла Зарудного, каденцію якого можна продовжити на рік. Наступними йдуть судді Федір Лобода і Герман Гапонович. Про останнього вже згадувалось, а Лобода перебував на посаді переяславського полковника у 1649–1651 рр. та генерального судді в 1658–1659 рр. Далі йдуть полковники. Першим з них стоїть підпис чигиринського Ілляша Багаченка (Богаченка), який обіймав цю посаду у 1650–1651, 1658 рр. Далі – підпис черкаського Федора Бурляя, який обіймав посаду генерального судді у 1674 р. (за гетьманату Петра Дорошенка). Як бачимо, він посідав уряд черкаського полковника у 1658 р. Наступним йде Лєвонович (його ім'я написано нерозбірливо) як канівський, але такого полковника не знаходимо в інших джерелах. Про Івана Креховецького, чий підпис тут стоїть, вже йшлося вище. Стоять тут і підписи ніжинського полковника Григорія Гуляницького – героя Конотопської оборони 1659 р., і майбутнього гетьмана, прилуцького полковника Петра Дорошенка.

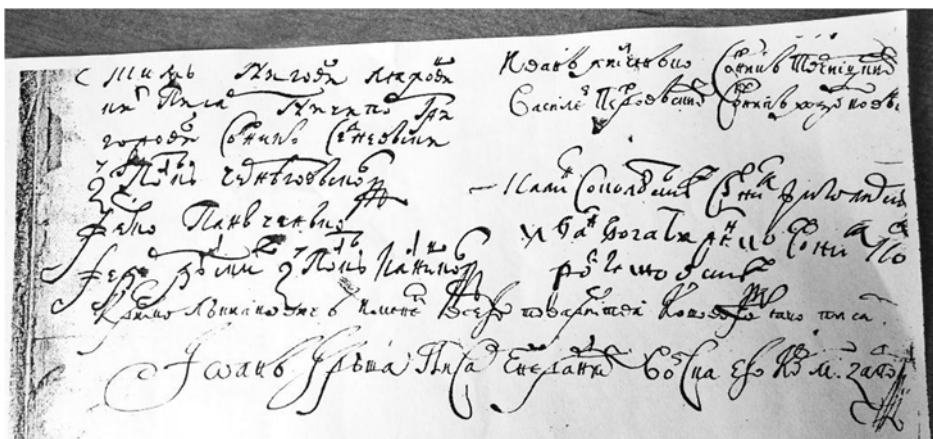
Наступний документ – це Чуднівсько-Слободищенський договір 17 жовтня 1660 р. між Гетьманщиною та Річчю Посполитою. Його підписав насамперед полковник Петро Дорошенко, оскільки він був головою української делегації та навіть в підписі вказано, що він є «комісар». Також до неї входили Григорій Лісницький, уманський полковник Михайло Ханенко, Іван Кравченко («комісар»), Михайло Махаринський (Махаржинський)⁸. Крім того, договір підписали Лаврін Капуста, суботівський сотник, який досі був відомий як дипломат і суботівський отаман; ряд старшин Уманського полку, про яких майже нічого не відомо (виняток складає бабанський сотник Григорій Білогруд, про якого вже йшлося; Федір Хрептик, уманський сотник; Семен Грозденко, сотник (назва сотні написана нерозбірливо). Очевидно, Брацлавський полк представляли Костянтин Гуца, кублицький сотник; Павло Крутняк, вербицький сотник; Стефан Варктало (?), бершадський сотник. З Білоцерківського полку представниками були фастівський сотник Павло і сотник Стефан Скидан. Щоправда, замість останніх, які були неписьменними, підписався чигиринський полковник Гарасим Каплонський.

Врешті зупинимося на інструкції козаків, прийнятій на раді в Лисянці у лютому 1666 р. і направленій на сейм Речі Посполитої. Цей документ був детально розглянутий Д. Дорошенком, який звернув увагу на прізвища підписантів⁹. Отже, тут бачимо насамперед підпис гетьмана Петра Дорошенка. Далі йдуть прізвища генеральної старшини: обозного Івана Демиденка, суддів Михайла Суличича та Семена Богаченка, писаря Яна (Івана) Чекаловського, осавулів Павла Апостола і Демяна Пиляя; також полковників чигиринського Прокопа Бережецького, черкаського Богдана Калістрата, корсунського Гната Улановського, білоцерківського Харка Тарасенка, паволоцького Яроша Гриценка, уманського Григорія Білогруда, торговицького Стефана Щербини, кальницького Василя Лобойка, брацлавського Михайла Зеленського, подільського Євстафія Гоголя, серденяцьких полковників Федора Михайленка, Матвія Канівця, Василя Волошина, запорозьких полковників Семена Корсунця, Пилипа Івановича, Івана Чорнобиля, врешті Сави, сотника Кременчуцького полку.

Таким чином, наведені дані дозволяють внести важливі корективи у реєстри дигнітаріїв Гетьманщини часів Руїни, особливо на правому боці Дніпра, яка рясніє «білими плямами».

⁸ Дмитро Дорошенко, згадуючи про текст угоди і підписи під нею, допустився неточності, прочитавши прізвище Махаринського як «Махаржинський» (Дорошенко Д. Гетьман... С.43).

⁹ Ч.–ВР. № 402. С. 633; Дорошенко Д. Гетьман... С. 75.

1658 р., вересень. – Підписи козацької старшини під присягою на вірність королю Яну Казимиру.

1-й ряд

«Костянтин Виговський, полковник туровський
Тиміш Носач, генеральний обозний
Федір Виговський
Остафій Фецкович, генеральний писар
Яцько Таранченко, сотник крилівський
Михайло Бурмака, сотник смілянський Чигиринського полку
Андрій Одинець, осавул
Семен Дублянко, сотник Черкаського полку
Андрій Бузманко, Василь Митченко, сотники Канівського полку
Мелешко Тараненко, Іван Половченко, сотники Корсунського полку
Стефан Сулима, Андрій Романенко, сотники Переяславського полку
Тимуш Нигович, ляховицький писар
Ничипор Григорович, сотник седнівський Чернігівського полку
Фесько Панченко, Федір Дульський з Кальницького полку
Крисько Лук'янович.

2-й ряд

Юрій Немирич, полковник київський
Григорій Лісницький, полковник миргородський
Прокіп Верещака, коморник чернігівський
Семен Лобаченко, сотник стависький
Андрій Дубина, сотник настаський Білоцерківського полку
Кирило Андрієнко, полковник Коша запорозького
Іван Косинський, сотник веркіївський
Яків Гуляницький, сотник ніжинський
Ониско Товстевич, сотник пісковський
Василь Скребець, сотник лохвицький
Іван Зарудний, осавул Миргородського полку
Максим Булига, сотник зінківський
Григорій Білогруд, сотник бабинський Уманського полку
Іван Грищюта, сотник багацький
Григорій Зарудний, сотник санжарський Полтавського полку
Іван Хильченко, сотник торчинський
Василь Петровський, сотник ходорковський
Калин Соколовський, сотник житомирський Київського полку
Іван Богатиренко, сотник коростишевський
Іван Груша, генеральний писар».

(БЧ. – ВР. – № 402. – Автограф. – С. 250–251).

Стефан Федорович, іменем своїм і інших полковників, котрі перейшли до послушення його королівської мості

Ян Креховецький, іменем своїм

Герман Гапонович

Самуель Фридрихович, полковник білоцерківський

Михайло Ханенко, полковник уманський

Тиміш Носач

Самійло Зарудний

Ярош Грициненко, полковник паволоцький

Павло Янович, полковник київський

Тиміш Хмура (?), полковник кальницький

Гаврило Годуненко, полковник піхотний

(БЧ.-ВР. – № 402. – Автограф. – Арк. 534).

о. Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної Академії наук України (вул. Трохосвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна).

pr. Mytsyk Yuriy A. – Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientist at the M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (4 Trokhsviatytelska Street, Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: mytsyk2002@ukr.net

Дата подання: 10 березня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 18 березня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Мицик, Ю. Цінні джерела до історії генеалогії козацтва другої половини XVII ст. *Сіверянський літопис*. 2021. № 2. С. 4–11. DOI: 10.5281/zenodo.4756170.

Цитування за стандартом APA

Mytsyk, Yu. (2021). Tsinni dzherela do istorii henealohii kozatstva druhoi polovyny XVII st. [Valuable sources for the history of the Cossacks' genealogy in the second half of the XVII century]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, 4–11. DOI: 10.5281/zenodo.4756170.

